

prikazi–recenzije

Book Reviews–Recensions

Günter Zöllner, *Kritički duh. Spoznaja i djelovanje u Kanta, Fichtea i Nietzschea*, preveo Marinko Mišković, priredio Damir Barbarić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2012., 283 str.

Radi se o knjizi od 283 stranice maloga formata koja sadrži prijevod deset članaka Güntera Zöllnera (rođenoga 1954.), bez sumnje jednoga od najboljih poznavaoaca i analitičara njemačke klasične filozofije, osobito Kantove filozofije i njemačkoga klasičnog idealizma. Od deset članaka tri su posvećena analizi Kantove filozofije, četiri filozofiji Johanna Gottloba Fichtea, jedan uspoređuje Jacobija, Kanta i Fichtea, jedan obrađuje »Filozofiju u tragičnome razdoblju Nijemaca« opisujući Nietzscheov projekt antike, a završno poglavlje čini članak o filozofiji glazbe kao političkoj filozofiji.

Ukratko će se prikazati samo neki od tih priloga, a ostalo prepustiti zainteresiranomu čitatelju.

1. Prvi prilog nosi naslov *Prosvjetiteljstvo o prosvjetiteljstvu. Kantova koncepcija samostalne, javne i zajedničke upotrebe uma* (5–28).

Immanuel Kant pripada vremenu razvijenoga njemačkog prosvjetiteljstva 18. stoljeća. U to se vrijeme među njemačkim filozofima raspravljalo i o značenju prosvjetiteljstva. Pitanje je pokrenuo berlinski župnik Friedrich Zöllner kad se u »Berlinskome mjesecniku« u osamdesetim godinama oborio na pokret prosvjetiteljstva koji je zahtijevao

necrkveni brak što je dotičnomu župniku smetalo pa je ustvrdio da je prosvjetiteljstvo stvorilo intelektualnu i moralnu zbrku. Zagovornicima prosvjetiteljstva prigovorio je da nemaju dovoljno teorijsko utemeljenje za svoj pothvat. S tim su se izazovom suočili i filozofi Moses Mendelsohn i Immanuel Kant. Dok za Mendelsohna prosvjetiteljstvo kao kognitivna socijalizacija bitno pripada određenju čovjeka, Kant u svom poznatome članku »Što je prosvjetiteljstvo?« smatra prosvjetiteljstvo »pozivom svakoga čovjeka da misli sam« (*sapere aude*) i definira ga kao »izlazak čovjeka iz njegove vlastitom krivnjom prouzročene malodobnosti«.

Intelektualna samostalnost za Kanta nije samo cilj prosvjetiteljstva, nego i njegov preduvjet. To u sebi krije paradoks: za prosvjetiteljstvo je sposoban samo čovjek koji je već sâm prosvijećen. Međutim, Kant je individualno prosvjetičivanje samoga sebe prebacio na razinu kolektiva odnosno uzajamnoga prosvjetičivanja koje u pravilu vrše »samostalni mislioci« kao skrbnici velikoga broja nesamostalnih. Svrha je prosvjetiteljstva prema Kantu neograničeno slobodna uporaba uma, za što se već zalagao John Lock svojim liberalizmom. Ističući nadindividualni koncept prosvjetiteljstva, Kant je na kraju svoga članka preformulirao početnu definiciju iz jednine u množinu i ustvrdio da je prosvjetiteljstvo »izlazak ljudi iz njihove vlastitom krivnjom prouzročene malodobnosti«.

Što kod Kanta znači samostalno mišljenje, koje on zahtijeva za prosvijećenoga čovjeka koji je napustio svoju malodobnost, razrađuje u svojoj trećoj *Kritici moći sudenja*. Tu se osvrće na često rabljen izraz *sensus communis* koji poprima različita značenja. U škotskome prosvjetiteljstvu (Thomas Reid) taj termin označava paradigmatički oblik spoznaje kao mogućnost pouzdanoga kognitivnog pristupa stvarnosti posto-

jećoj neovisno o spoznajnome subjektu. Kant je u djelu *Prolegomena za svaku buduću metafiziku* najprije kritizirao pozivanje na »opći ljudski razum« jer on nije pomoću »kritičkoga uma« stjeran u svoje konstitutivne granice da se odvaži na objektivno neutemeljene spoznajne zahtjeve te time postaje prijeteće »samo–denaturiranje«. Međutim, u *Kritici moći suđenja* naknadno brani čast toga izraza i stavlja ga u neposrednu vezu sa svojim shvaćanjem prosvjetiteljstva. »Opći ljudski razum« treba razumjeti kao »moć suđenja«, a ta pripada svakomu čovjeku kao takvom. »Sensus communis« tumači idejom »zajedničkoga osjetila«, a to je osjetilo ili smisao za nešto zajedničko, zajedničko kao takvo. Opće osjetilo kao ideja stavlja suđenje pod normativni uvjet da čovjek »u svojoj refleksiji u mislima u obzir uzima način predočivanja svakog drugog« (str. 20), tj. da se pazi kako bi kod vlastite tvorbe suda neka stvar bila prosuđena iz motrišta nekoga drugog. Objektivnost suda osigurana je tek kada nije presudan vlastit način predočivanja nečega, nego uzimanje u obzir načina kako druga osoba predočava stvar. Ta normativna funkcija općega osjetila vrijedi za sudove svake vrste ako oni trebaju premašiti ograničen status privatnih sudova i polagati pravo na objektivnost. Povezano s time, Kant postavlja tri maksime koje određuju način kako pojedinac treba misliti: 1. misliti samostalno, 2. misliti na mjestu svakog drugoga, 3. u svako doba misliti u suglasju sa samim sobom. Prva je maksima mišljenja lišena predrasuda; druga je maksima proširenoga načina mišljenja; treća je maksima dosljednoga načina mišljenja. Treću je maksimu, misli Kant, najteže postići, a postiže se samo povezivanjem s prvim dvjema maksimama (str. 22). Međutim, Kant pojam prosvjetiteljstva veže posebno uz prvu maksimu, uz mišljenje lišeno predrasuda. Prosvjetiteljstvo za

Kanta sad nije lišavanje predrasuda svake vrste, nego prije svega oslobađanje od one predrasude koju smatra »najvećom od svih«, a ona se sastoji u tome »da se priroda predočava kao nepodvrgnuta pravilima koje joj razum svojim vlastitim bitnim zakonom stavlja u temelj« (str. 24). Ta se predrasuda smatra »praznovjerjem« pa je prosvjetiteljstvo dosljedno tomu oslobađanje od praznovjerja, a to je kritički pothvat određivanja granica nama mogućega znanja, tj. da se djeluje protiv htijenja za znanjem o onome transcendentnom, o nad–iskustvenim predmetima (besmrtnost duše, zbilja slobode, Božje postojanje). Tek oslobađanje od tobožnjih izvan–umskih instancija znanja oslobađa čovjeka za ono nepristrano, prošireno i dosljedno mišljenje koje je čovjeka jedino dostojno i koje zaslužuje biti nazvano »slobodnim«. Kant pokazuje kako se znanje i vjera međusobno ograničuju: ono što je legitimno predmet znanja ne može legitimno biti predmet vjere i obratno, ono što s punim pravom vrijedi kao predmet vjere ne može s istim takvim pravom biti predmet znanja. Kant zaključuje da je »prosvjetiteljstvo teška stvar koju treba polako provoditi«.

Nakon ovoga nešto detaljnijeg prikaza prvoga priloga slijedi nekoliko rečenica i o drugim priložima u djelu.

Drugi prilog nosi naslov *U ograničavanju se pokazuje majstor. Metafizički minimalizam. Kritika čistog uma* (str. 29–49). Tu je riječ o odnosu kritike i tradicionalne metafizike u *Kritici čistog uma*, konkretno u transcendentalnoj dijalektici u kojoj se zbiva zatiranje stare metafizike. Slijedi prikaz i razlaganje Kantove kritike tradicionalne, dogmatske metafizike koja »prekoračuje predmetno područje osjetilnoga svijeta zadržavajući njegova načela, štovise polazeći od njih« i zato pada u antinomije čistoga uma. Kant ipak isključuje i materijalizam i ateizam. On se obara

i na »dogmatsku poziciju čistoga empirizma« koji vidi u Humeovu mišljenju.

3. Treći članak obraduje zanimljivu usporedbu između Kanta i Platona pod vidikom »vlasti nad sobom«, a nosi naslov *Autokracija. Psiho-politika vlasti nad sobom u Platona i Kanta* (str. 51–84). Autor na početku daje kratak pregled sadržaja. »Ovaj članak kontrastira i uspoređuje teorije sebstva u Platona i Kanta u pogledu sistematske primjene političke pojmovnosti na strukturiranje etičkog diskursa u djelu oba filozofa. Težište je na kompleksnoj konstituciji sebstva kao arene za nadmetanje divergentnih usmjerenja i zahtjeva.« (str. 51). Prvi dio članka bavi se Platonovim idealnim gradom–državom kao analogije sastavljanju duše u *Državi*. Drugi dio iznosi osnovne značajke Kantove zrele teorije praktične subjektivnosti. Dok se u antiknome, grčkome i rimskom mišljenju čovjekovo djelovanje smatra integralnim dijelom prirodnoga poretka, Kantova se praktična filozofija temelji na koncepciji slobode kao protu–prirode ili nad–prirode. Potom autor niže usporedne razlike između Platonove (antičke) i Kantove (moderne) misli o autokraciji čovjekove svijesti (duše).

4. Četvrti članak, koji je autor pisao dok je predavao na pariškoj školi École Normale, donosi usporedbu triju njemačkih filozofa: Friedricha Jacobija, Kanta i Fichtea u sporovima oko vjere, panteizma i ateizma pojedinih filozofa kasnoga prosvjetiteljstva, transcendentne filozofije i idealizma, pod naslovom: »*Element sve izvjesnosti*«. *Jacobi, Kant i Fichte o vjeri* (str. 85–110). Članak donekle pretpostavlja poznavanje filozofskih strujanja 18. i 19. stoljeća, osobito u Njemačkoj, te donosi zanimljive stavove dotičnih filozofa o pojmu vjere.

5. Peti članak u djelu nosi naslov *Čudorednost duha i duh čudorednosti. Fichteov sistematski doprinos* (str. 111–

141), a bavi se pojmom »duha« koji je bio omiljen u filozofiji idealizma, tako da se Hegelov protivnik Schopenhauer ironično zapitao: »Duh, tko je taj momak i odakle ga poznajete?«*. Nakon kratke povijesti pojma duha u filozofiji, autor se osobito obraća analizi pojma duha kod Fichtea koji na duh gleda kao na subjektivni uvjet filozofiranja i kao objekt filozofskoga istraživanja. Taj će prilog biti osobito zanimljiv onima koji žele dobiti dublji uvid u Fichteovu filozofiju duha i njegova utjecaja na život jer »onaj tko se duhom bavi kroz filozofiju donosi jedinstvo i dosljednost ne samo u svoje vlastito mišljenje, nego jednako tako uspijeva tu intelektualnu konzistenciju dati i vlastitom djelovanju. Tko na taj nači uspijeva filozofiju unijeti u život, taj djeluje 'uvijek cio', kao integralno, teorijski i praktično ujedinjeno biće« (str. 140).

6. Fichteovom filozofijom bave se i sljedeća tri priloga donesena u knjizi. To su: *Drugo lice. Fichteov sistematski doprinos* (str. 143–174); *Konkretna etika. Univerzalnost i partikularnost u Fichteovu Sustavu čudorednog nauka* (str. 175–207) i »*Sloboda svih od slobode svih*«. *Carstvo prava u Fichteovu povijesno-filozofskom nauku o državi* (209–232). Već sami naslovi (osobito podnaslovi) mogu zainteresirati čitatelja pa neće biti detaljnije prikazani.

7. Posljednja dva priloga: *Filozofija u tragičkome razdoblju Nijemaca. Nietzscheov projekt antike* (str. 233–256) i »*Glazbena moć*«. *Filozofija glazbe kao politička filozofija* (str. 257–278) zaokružuju čitavo djelo Zöllnerova prikazivanja »kritičkog duha«, premda donekle

* »Geist — wer ist denn dieser Bursche und woher kennt ihr ihn?«, u: A. Schopenhauer, *Sämtliche Werke* (prir. A. Hübscher), 3. izd., Wiesbaden, 1972., sv. 3., str. 183 (*Parerga und Paralipomena*, 1. knjiga: »Über die Universitäts-Philosophie«).

odudaraju od cjeline o filozofiji Kanta i Fichtea.

Nadamo se da je ovim prikazom po-koji čitatelj potaknut posegnuti za ovim djelom koje otvara prozore u njemačku filozofiju 18. i 19. stoljeća, nešto drukčiju nego kakvom je prikazuju opće povijesti filozofije.

Ivan Macan

I. Koprak (ur.), *Zasluži li radnik pravednu plaću? etička — religijska — politička promišljanja*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Biblioteka Munus, knjiga 5, Zagreb, 2012., 248 str.

Pitanje sadržano u naslovu ovoga djela može zvučati trivijalno. Tradicionalno, pravednost se definira kao *dati svakomu što zaslužuje*. Prema takvome shvaćanju, odgovor na pitanje »Zasluži li radnik plaću kakvu zaslužuje?« očit je. Međutim, takvu trivijalnost radovi sadržani u ovoj knjizi izbjegavaju pa je naslov indikativan za njezinu svrhu: ispitati temeljne pojmove i odnose poslovne etike te istražiti područja preklapanja sa socijalnim, religijskim i društvenim domenama.

Zbornik *Zasluži li radnik pravednu plaću?* okuplja članke izložene na istoimenome znanstvenom skupu u siječnju 2012. godine. On je ujedno i peta knjiga niza *munus* koji prati temeljnu misao znanstvenoga projekta »Poslovna etika i religijska kultura« Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove odnosno Centra za poslovnu etiku. Djelo, riječima urednika, »...želi pripomoći rasvjetljenju ovoga važnog socijalno–etičkog problema današnjice.« Okuplja trinaest članaka raznih autora.

Prvi članak, »Što je pravedna plaća? Razmišljanja o jednom etičko–socijalnom pitanju« (str. 11–26), autora Ivana Kopraka, promišlja o pojmovima »pre-

karijata« — nove društvene klase koju karakterizira nesigurno radno mjesto te nesigurna i niska plaća, zatim linearnoga i rezidualnoga dohotka i plaće kao »akumulata ljudskog rada koji čovjek zaslužuje i kojim slobodno raspolaže« (str. 12). Donosi pregled mišljenja filozofa o temi plaće, osvjetljuje pitanje s gledišta etike i katoličkoga socijalnog nauka (napose enciklika poput »*Rerum novarum*«, »*Quadragesimo anno*«, »*Laborem exercens*«, te »*Mater et Magistra*«). Autor zaključuje kako je važno da plaća bude i socijalna, a ne samo ekonomska kategorija, imajući osobito u vidu tzv. »obiteljsku plaću«.

»Rad kao viša čovjekova dimenzija« (str. 27–56) drugi je članak čiji autor Ivica Mihaljević razmatra rad prvo s filozofsko–lingvističkim pristupom te pokušava dijakronijski odrediti odnos čovjek–rad pod specifičnim kontekstualnim vidicima. Zatim ga promatra s antropološkoga gledišta, shvaćajući ga kao dostignuće čovjekova nadilaženja ostalih bića. Biblijska perspektiva otkriva čovjeka kao Božjega kreativnog suradnika, dok etički kut gledanja stavlja pred čovjeka imperativ odgovornosti. Autor također razmišlja o fenomenu odmora i slobodne nedjelje: »...odmor [...] nije toliko u inferiornom stvaralačkom smislu s obzirom na rad, jer i za vrijeme njega rasla je današnja civilizacija i učinjeni su jači odbljesci nego u primarnom radu.« (str. 56).

Maja Žitinski autorica je trećega članka: »Etičko vrednovanje cijene rada« (str. 57–74). Njezinim riječima, »Ovaj je rad kratak pregled potrage za kriterijem vrednovanja u predkapitalističkome i kapitalističkom dobu.« (str. 73). Izvodi ga pregledom motrišta socijalista i marksista, menadžmenta, egalitarne teorije i libertarijanizma. Zaključuje kako je ispravna prosudba o cijeni rada uvjetovana osobitom vrstom stava (etičkoga stava) te istražuje etičke i nee-